

lium att han erkänner deras förkunnelse som ett annat Kristusbudskap. «His ironic point is that this other message has no standing as good news except to the degree that the addressees foolishly respond to it as though it were.» Att Paulus inte argumenterar mot kristustroende judar betyder dessutom att den kritik som han framför mot lagen inte är en kritik mot lagen rent generellt utan mot att *hedningar* skulle ställa sig under lagen och bli judar.

Som alla andra försök är den här konstruktionen av den galatiska situationen och de s. k. påverkarna en bland flera möjliga. Texten är mångtydig och de lärda kommer nog alltid att tvista om dess huvudsyfte och innebörd. Själv har jag lärt mig mycket av den här boken och är i många avseenden överens med Nanos. Likväl kvarstår några frågetecken. Jag är inte övertygat om att man kan bortsortera kap. 2 helt som «narrative discourse» och hävda att ingen inverkan från Jerusalem på den galatiska situationen förelåg. Samtidigt instämmer jag i Nanos konstruktion av en inomjudisk kontext för den galatiska situationen. Även om rådgivarna (som jag har valt att kalla «påverkarna,» se Mitternacht, *ConBibNTS* 30 (1999), 319–20) hade stöd ifrån Jerusalem, så kan problemen i Galatien likväl vara hemmagjorda och direkt relaterade till de social-religiösa förhållandena inom de lokala judiska gemenskaperna. Att även rådgivarna förföljdes för Kristi kors (6:12) kan förklaras på många sätt och behöver inte betyda att de inte hade kommit utifrån till att börja med.

Nanos beskrivning av Galaterbrevets argumentation som en välvillig ironisk tillrättavisning från en förälder som av omsorg om sitt barn tar till överord, övertygar mig minst. Alltför tydligt framstår för mitt eget vidkommande Paulus egenintresse och kompromisslösa läsning i en mänskligt orimlig ståndpunkt, när han fordrar av brevtagarna att de måste acceptera sin marginalisering under alla omständigheter (se mitt bidrag «Korsfäst med Kristus och utfrys i Galatien» i detta nummer). Alltför grova och otillbörliga verkar utbrott som 3:1 eller 5:12 för att jag ska kunna se hur en ironisk läsning löser upp den hotfulla spänningen.

Sammantaget kan den här boken knappast överrekommanderas. Den är ett måste för alla paulustolkare. Kan man dessutom tänka sig att ompröva den gamla motsatsen mellan lag och evangelium och se mera försiktigt på relationen mellan judendom och kristendom så får man räkna med en omskakande upplevelse.

Dieter Mitternacht

Carsten Claußen: *Versammlung, Gemeinde, Synagoge: Das hellenistisch-jüdische Umfeld der früh-*

christlichen Gemeinden. 368 sid. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2002.

Slutet av 1800-talet och början av 1900-talet utgjorde av någon anledning en god jordmån för studiet av den antika synagogan. Mängder av artiklar skrevs och nya radikala teorier formades. Det var också vid denna tid två av synagogforskningens giganter, Ismar Elbogen (1913) och Samuel Krauss (1922) publicerade sina omfångs- och inflytelserika verk. Den tidigare och i särklass mest omfattande undersökningen av synagogan publicerades i slutet av 1600-talet: Vitringas *magnum opus* från 1696. Märkligt nog tycks just sekelskiftet frammana kluster av undersökningar kring denna antika institution. Efter en tids ganska intensiva debatter från 1990 och framåt ser vi sålunda hur synagogforskningen idag formligen har exploderat i ett antal nya volymer som söker svaren på de urgamla frågorna om hur synagogan uppkom och hur den var organiserad vid Jesu tid: Binder 1999, Levine 2000, Runesson 2001, och nu Claußens undersökning från 2002.

Versammlung, Gemeinde, Synagoge, är en reviderad utgåva av författarens doktorsavhandling, försvarad 1999 vid den evangelisk-teologiska fakulteten vid Ludwig-Maximilians-Universität i München. Det är alldeles tydligt så att drivkraften i arbetet är viljan att förstå synagogan utifrån en kristen, inte minst paulinsk horisont. Det är synagogan som modell för tidiga kristna församlingar som är målet för undersökningen.

Boken är indelad i tre huvuddelar, varav den första är en inledning, vilken sätter in studien i en forskningshistorisk kontext och beskriver det diversifierade källmaterialet (s. 15–81).

Del två har rubriken «Die antiken Synagogen» (s. 83–304) och är en analys av en rad olika delasppekter av den antika synagogan som vanligen figurerar i forskningen (upplägget är faktiskt nära på identiskt med Krauss). Först ges läsaren en beskrivning av synagogans utbredning i antiken, därefter följer en listning av de mångahanda termer som användes om denna institution. Förtjänsten i denna lista är uppdelningen i två underavdelningar, som separat behandlar termer som syftar på synagogbygganden respektive församlingen.

Från terminologi lotsas läsaren in i teorier om synagogans ursprung, en presentation som leder fram till Claußens egen hypotes, nämligen att synagogan i första hand föddes i de judiska hemmen, där han finner några av de aktiviteter (t. ex. undervisning i Torah), vilka sedan återfinns i synagogan. Källmaterialet som anförs till stöd för denna hypotes är dock synnerligen magert (förutom 4 Mack. 18:10–19 en icke entydig text i Filons *Legat.* [115]) och inga

sociala, politiska eller andra förklaringsmodeller ges heller till frågan om hur och varför en utveckling i riktning mot en offentlig institution inträffade.

Det hänvisas istället till arkeologiska lämningar, vilka skulle stödja författarens antagande genom att visa på hur de äldsta synagogbyggnaderna ursprungligen var privathus där man samlades till gudstjänst; dessa privathus byggdes sedan om till offentliga byggnader. Alltså samma utveckling som den tidiga kyrkan (och samtidig med densamma): först husförsamlingar, sedan institutioner. Denna tanke är inte ny, men inte desto mindre tvivelaktig, inte minst eftersom de äldsta lämningarna vi har tillgång till (Delos, Ostia) är offentliga byggnader utan spår av utveckling i nämnda riktning.

Hänvisningen till arkitektonisk utveckling fungerar dock som en brygga över till nästföljande kapitel, som är en katalog över utgrävda synagogor. Resultaten här följer inte sällan konsensusuppfattningar, ibland till men för en adekvat analys. Tydligast ses detta i avsnittet om Delos synagoga, där Binders utomordentligt skarpa analys avfärdas som «eigenvillig» (s. 194, n. 170) till förmån för en majoritetsuppfattning som länge saknat vederhäftiga argument.

I de tre sista kapitlen i denna avdelning avhandlas i tur och ordning synagogans funktioner (böen, skriftläsning, vattenanläggningar m. m.), den socio-politiska, eller rättsliga, kontexten för synagogorna i antiken (här finns bl.a. ett avsnitt om den svårdefinierade termen *politeuma*), samt de ämbeten som fanns inom denna institution; titlarna presenteras i tur och ordning och ges en kortfattad diskussion.

Del tre, slutligen är en «Ausblick auf die frühchristlichen Gemeinden», bestående av endast fem och en halv sida. På dessa sidor tar författaren upp de kapitelrubriker som använts för analys av synagogan och ställer frågan hur de kan relateras till de tidiga kristustroende församlingarna. Existensen av detta avsnitt visar som ovan antytt att undersökningen av synagogan egentligen varit avsedd som en upptakt till ett studium av kyrkan, det egentliga målet. På så sätt följer avhandlingen ett mönster som främst utmärker äldre forskning, där synagogan anses viktig endast som en förberedelse till kyrkan, ett enligt recensenten olyckligt förhållningssätt som inverkar menligt på forskningsuppgiften.

Claußens bok är i första hand en omfattande katalog över det befintliga källmaterialet, vilket kommenteras i dess olika delar. Bokens kapitelindelning, i vilken olika fenomen belyses i turordning, ger ingen möjlighet att samlat driva en tes om den tidiga synagogan. På detta sätt påminner avhandlingen om Binders studie från 1999, som uppvisar nästan identisk struktur (båda har uppenbarligen varit beroende av Krauss). Skillnaden är dock att Binder trots detta för-

söker driva en idé om synagogans natur under andra tempelperioden, även om den stundom känns något påklistrad.

Om man vill hårdra det skulle man kunna säga att vi kring millennieskiftet har givits två uppdateringar av Krauss verk, en amerikansk och en tysk. Det måste dock konstateras att i Binders bok är betydligt mer förtroendeingivande i fråga om analytisk skärpa och arkeologisk sakkunskap. Claußen har en tendens att söka den trygga vägen mellan ytterligheter och kommer sällan med djuplodande analyser eller egna idéer, vilket inverkar menligt på bokens användbarhet som fördjupningsmöjlighet i synagogforskningen. Värdet av Claußens bok ligger istället just i att läsaren får allt källmaterial presenterat och diskuterat. Och det är i sig ett viktigt bidrag till de fortsatta försöken att finna svar på de till synes eviga frågorna kring denna gåtfulla antika institution.

Anders Runesson

Terje Stordalen: *Echoes of Eden: Genesis 2–3 and Symbolism of the Eden Garden in Biblical Hebrew Literature (Contributions to Biblical Exegesis and Theology 25)*. 582 sid. Peeters, Leuven 2000.

Albrecht Alt tillskrives ett dictum om att det som inte kan sägas på hundra sidor inte är värt att sägas. Om en forskare är *ein Mann anderer Meinung* så gäller detta om Terje Stordalen: utan att ursäktas sig tar han i anspråk läsarens tid för lekturen av 491 sidor. Det är modigt, men det kanske skall bekännas att en undersökning av den här typen knappast kunnat genomföras i ett opus av Alts minimalistiska omfång.

Arbetets syfte uttrycks klarast på s. 456: (1) Att överpröva den gamla uppfattningen att Genesis 2–3 har en marginell roll i den bibliska litteraturen. (2) Att arbeta ut den innebörd Edenberättelsen kan ha haft för en jahvistisk läsare under den persiska eran då berättelsen enligt Stordalen tillkom. Boken inleds med en reflexion över Edens förmodade marginella roll. Forskningens «marginalisering» av Eden har enligt Stordalen att göra med överbetoningen av *Heilsgeschichte* i framför allt tysk exegetik (von Rad m. fl.). För honom är textblocket Genesis 1–11, oavsett dess främreorientaliska förhistoria, djupt integrerat i Israels jahvistiska föreställningsvärld.

Därefter övergår S. till en sextio sidor stark teori- och metodpresentation. Han greppar här effektivt frågor om symbol, intertextualitet, narratologi, myt och kommunikativ kompetens, allt presenterat med god kännedom om det rådande forskningsläget för dessa intrikata frågor. Man noterar här den goda diskussionen av intertextualitet. Inledningen ger en god bas för förf:s fortsatta operationer.